

# SOSYO-KÜLTÜREL BİR KURUM OLARAK VAKIF VE SOSYAL DAYANIŞMA (\*)

Arş. Gör. Mehmet AKGÜL  
Selçuk Üniv. İlahiyat Fak.

**B**ir mülkün veya üretilmiş mal ve hizmetlerin satılmamak kaydıyla, hayır işlerine bırakılmasını ifade eden vakıf, bütün ilahî dinlerde olmakla beraber, esas tatbikatını İslam Medeniyeti içinde bulmuştur. İslam Hukukuna göre vakıf, "menfeati ibadullah'a ait olmak üzere, bir ayn'ı, Allah'ın mülkü hükmünde kabul ederek, temlik ve temellükten ilelebed tahsis etmektir." (1) Bu tanıma göre, insanların faydalanmaları için bir malın ebedî olarak alım, satım, rehin, hibe, vasiyet, miras gibi temlik ve temellük ile sonuçlanacak her türlü hukûkî tasarrufun dışına çıkarılarak bir tarafa tahsis edilmesine vakıf denilmektedir.

Vakıf, İslâm'ın insan, dünya, kainat ve ilah anlayışı çerçevesinde şekillenen, sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik bir kurumdur. Bu kurumun fonksiyonları, toplumun her alanında "yardımlaşma" ve "dayanışma" esasına bağlıdır. Bu yüzden konuyu iyi kavramak için, İslam'ın insan ve toplum anlayışını; dolayısıyla yardımlaşma, kardeşlik, cömertlik ve infak duygusunu ve pratiğini ortaya koymak gerekir. Çünkü, Vakıf, İslâmî bir kurum olduğu için, bu kurumun ortaya çıkışını sağlayan temel dinamikleri tanımakta pekçok fayda vardır.

## İSLAM-İNSAN, TABİAT VE TOPLUM İLİŞKİSİ

İslâm inancına göre, kainatta herşey fâni olup, yalnız Allah'u Teâlâ bâkîdir. Mülk O'nundur. Allah, bütün varlığı kuşattığı için, O'nu seven, yaratıklarını; insanları, bitkileri, hayvanları hatta cansız varlıkları da sever. Bu sevgi, Allah'ın canlılara bağışladığı "hayatı" kutsal kılar. Yunus mi-sali, "Yaratılanı sevdik, Yaratandan ötürü". Bu anlayış, maldan sevgiye kadar pek çok şeyde fedakarlık gerektirir. İşte, bu duygular "insanların en hayırlısı insanlara yararlı olan, malın en hayırlısı Allah yolunda harcanan (vakfedilen), vakfın en hayırlısı da halkın en çok ihtiyaç duyduğu şeyi karşılayandır" anlayışına ulaşmıştır. (2)

Kur'an-ı Kerim'de vakıf ile ilgili doğrudan bir ifade yoktur. Ancak, vakfa işlerlik kazandıracak, sadaka, in'am, it'am, ihsan, ödünç verme, yararlı iş yapma, hayır işleme, yoksul, düşkün ve yetimleri gözetme, köle ve

(\*) Bu yazı, Ermenek Müftülüğü'nün, Vakıflar Haftası Münasebetiyle, organize ettiği toplantıda sunulan konferans metnidir. (13 Aralık 1994)

(1) A. Himmet Berki, "Hukukî ve İctimaî Bakımdan Vakıf", Vakıf Der., S.V., Ank. 1962, s. 9

(2) Osman Çetin, Sos. Bil. Ans. Vakıf Md., Risale Yay., İst. 1990, C.4, s. 201

esirleri hürriyetlerine kavuşturma, yoksul ve misafirleri yedirip, barındırma, yeni müslüman olanları İslâm'a ısındırma, topluma yararlı eserleri inşa ve ihya etme, ilim müesseseleri kurma, sağlık ve temizlik işlerini yürütme, yurt savunması için harcamada bulunma gibi konularda varid olan ayet ve hadisler, bu kurumun doğmasına katkıda bulunmuştur. Böylece, vakıf kurumunun ilk tatbikatı, herşeyde olduğu gibi, bizzat Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından başlatılmıştır. Daha sonraları gerek Raşid halifeler devrinde, gerekse diğer devirlerde bu tatbikat genişleyerek yayılmış, zirveye ise, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde ulaşmıştır.

### VAKIF KURUMUNUN HUKUKİ TEMELLERİ

"İnsan ölünce, üç şey hariç, ameli sona erer; sadaka-i cariye, faydalanılan ilim, dua eden hayırlı evlat" şeklindeki meşhur hadis, vakfın meşruiyetini tescil eder. Bu hadis'te geçen "sadaka-i câriye" sözü, İslâm Hukukçuları tarafından vakıf olarak yorumlanmıştır. Yine, "**sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iyiliğe eremezsiniz**" (3) âyeti vakıf geleneğinin müslümanlar arasında kurumsallaşmasına temel teşkil etmiştir. Vakıf mallarının korunması noktasında da ilgili mallar "**yetim malı**" (4) hükmünde kabul edilmiştir. Çünkü, Allah'u Teâlâ yetim malı konusunda şöyle buyurur: "**Öksüzlere mallarını verin, temiz pis olanla değiştirmeyin, onların mallarını sizin mallarınıza katarak, (helal, temiz malınızı kirletip) yemeyin, çünkü, bu büyük bir günahdır.**" (5)

Bu meyanda, "**model insan**" olması hasebiyle, Hz. Peygamber hayatı boyunca sahip olduğu her şeyi müslümanların huzur ve refahı için feda etmiş ve "**ben fakirliğimle öğrenüm**" buyurmuştur. Daha sonraları Hz.

Ömer, Hayber ganimetinden hissesine düşen araziyi, yine Hz. Peygamberin tavsiyesine uyarak, asla satılmamak, bağışlanmamak, mirasla intikal etmemek şartıyla, fakirlere, yakın hısımlarına, miskinlere, yolda kalanlara, Allah yolunda cihad edenlere, azadlık anlaşması yapmış kölelere (6) tasadduk etmiştir. Keza Hz. Ali de, Yenbu'daki arazisini ve çeşmesini; Hz. Osman, Rûme kuyusunu vakfederek vakıf kurumunun fiilî başlatıcıları olmuşlardır.

Daha sonraları kurumsallaşan vakfın, hukukî zemini, uygulamaları ve işleyiş mekanizması belli bir sistematığa oturtulmuştur. Sonuç olarak, vakıf, islamî literatürde müstakil bir "**bahis**" olarak incelenmiş ve bu alanda çeşitli eserler telif edilmiştir. (7)

### VAKIF KURUMUNUN DAĞILDIGI HİZMET ALANLARI

İslâm'ın yeryüzü ölçeğinde yayılması ve kendi nizamını oluşturmamasından sonra, vakıf kurumu, toplumsal düzen ve sistemin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. **Hatta İslam medeniyeti bir ölçüde bir vakıf mede-niyetidir.** (8)

Vakıf kurumu ve geleneği, medeniyet tarihimizin Selçuklu ve Osmanlı periyodunda, gerçekten zirveyi oluşturmaktadır. Bu devirlerdeki hizmet üretimi ve alanları, sadece insanlarla sınırlı kalmayıp, İslâm'ın evrensel dünya görüşünün açılımı çerçevesinde, hayvanlar alemine ve çevre sorunlarına kadar yaygınlaştırılmıştır.

(3) Âl-i İmran/92

(4) Bu konuda şu âyetlere bakılabilir: Nisa/6, 89, 101

(5) Nisa/2

(6) Tevbe/60; Zariyat 19; Mearic, 24, 25; Kasas 77; Nahl, 90; Bakara 180.

(7) Bu konudaki çalışmalar için bkz. A. Himmet Berki, a.g.m. s. 10-11

(8) Erol Güngör, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, Ötügen, İst. 1987, s. 161-162.

Bu ölçekte, çeşitli hizmet alanlarına göre, bugün bile insanlık tarihinde hayranlık uyandıran güzellikleri içine alan binlerce vakıf kurulmuştur. Bu kurumların pek çoğu günümüzde de hizmet üretmeye devam etmektedir.

Tarihi süreç içinde vakıf kurumunun ürettiği mal ve hizmet alanları şunlardan meydana gelmektedir: Camiler, mescitler, namazgâhlar, mektepler, medreseler, kütüphaneler, tekkeler, zaviyeler, dârülacezeler, hastahane ve imâ-retler, kervansaraylar, hanlar, hamamlar, çeşmeler ve sebiller, su yolları, yollar, köprüler, deniz fenerleri, limanlar, kaleler ve istihkamlar, spor saha ve tesisleri, mesireler gibi vakıf tesisleri yapılmıştır.

Bu sayılanların dışında, dul kadın ve kimsesiz çocuklar için bakım evleri açmak, öksüz çocuklara sütanne tutmak, bayramlarda çocukları sevindirmek için top atmak, halkın alışverişte kandırılmaması için çarşı ve pazar yerlerine ölçü ve tartı aletleri koymak, evlatlıkların, köle ve cariyelerin sahipleri tarafından ezilip hırpalanmamaları için kırdıkları eşyayı tazmin etmek, yoksul kızlara çeyiz hazırlamak ve düğünlerini yapmak, hapisanelerdeki mahkumlara çeşitli yardımlarda bulunmak, çalışamayan yaşlı ve sakat sanat ve meslek erbabı için yardım fonları kurmak, halka faydalı olan kitapları yazdırmak ve parasız dağıtmak, kışın et fiyatlarının artmaması için tedbirler almak, ıslah edilmiş oyun haneler kurmak, hatim, mevlid, aşir, Buhari okutmak, yemek yedirmek, fukaraya yakacak temin etmek, halka sıcak günlerde soğuk su ve şerbet dağıtmak, bunları soğutmak için kar temin etmek, çocuklar için mesire yerleri, oyun alanları yapmak, çocuklara kitap almak, yetimlere aylık bağlamak, askerleri donatmak, donanmaya yardım etmek, kışın geçit vermez dağ başlarına vadilere sığınmak yapmak, yollarda halkı rahatsız eden, üstelik sağlığa zararlı olan pislik ve

balgam gibi şeylerin üstünü külle kapatmak, kış aylarında kuşları, hasta ve garip leylekleri beslemek ve tedavi etmek, sahipsiz kedi ve köpekleri doyurmak gibi... (9) pek çok hizmet alanlarını vakıf hizmet alanlarına dahil etmek mümkündür.

Geçmişte vakıf kurumunun ifade ettiği hizmet alanlarını gözönüne aldığımızda, günümüzde her türlü imkana rağmen gerek ülkemizde gerekse yeryüzü genelindeki sorunların çokluğu ve vahameti karşısında, kültür ve me-deniyetimizin temel dinamikleri üzerinde yeniden düşünmek ve bu dinamikleri temellendiği dünya görüşüne bağlı olarak yeniden üretmek zorunda olduğumuz apaçık bir bedahettir.

### VAKIFIN TOPLUMSAL FONKSİYONLARI

Sosyolojik olarak vakfın, toplumsal yapı içindeki fonksiyonlarını belirleyebilmek için toplum, toplumsal kurum ve toplumsal sistemin bir bütün olarak tanınması gereklidir. Toplum, bir kurumsallaşmış davranış biçimleri bütünü ya da sistemidir. Kurumlaşmış davranış biçimi demek, uzun zaman ve mekan dilimleri içinde durmadan tekrarlanan –ya da modern toplumsal kuramın diliyle, sosyal olarak üretilen– davranış ve inanç biçimleridir. (10)

Toplumsal kurum ise, kapsamlı ve önemli sosyal konularda yoğunlaşan belirgin değer ve yönelmeleri veya belirgin sosyal etkileşme biçimleriyle bir arada ortaya çıkan sosyal hayatın bir yönü olarak tanımlanmaktadır. (11) Diğer bir ifade ile, insanların değer ve normları benimsemesi ve bunlara uy-

(9) Osman Çetin, a.g. md., s. 203-204

(10) Anthony Giddens, *Sosyoloji*, İhtar Yay., Erz. 1993, s. 18-19.

(11) Altan Eserpek, *Sosyoloji*, D.T.C.F., Ank. 1981, s. 185.

ması kişisel bir önem kazanmaktadır. Ancak, insan, bunları aynı şekilde benimsemiş diğer insanlarla paylaştığında normlara uyum, hem kişisel bakımdan tatmin edici nitelik kazanmakta, hem de diğerlerinde uygun tepkileri başlatmaktadır. Bu durumda bir değer biçiminin kurumlaşması söz konusu olmaktadır. <sup>(12)</sup>

Toplumsal sisteme gelince, kurumların oluşturduğu toplum hayatında, kendi kendini üretme ve dönüştürme yeteneğinin tezahürleri olarak kollektif hayatın tüm biçimleri arasındaki birliğin olumlanması anlamına gelir. <sup>(13)</sup> Diğer bir deyişle, toplumsal sistem, hayatın akışını bütün birim, kurum ve değerleriyle sistematik olarak bütünleştiren, organize eden bütüncül bir yapıdır. Aynı zamanda toplumsal sistem, bir toplumun hukukunda, kanunlarında, yönetiminde tecessüm eden belli bir mekan üzerinde yaşayan politik ve ekonomik ilkeler setidir. <sup>(14)</sup>

Bu mânâda, toplumu oluşturan sistematik bütün ile, bütünü oluşturan her bir yapı arasındaki ilişki toplumsal sistemin temelini teşkil eder. Eğer, bir toplumdaki bir yapı veya bir davranış kalıbı, toplumsal sistemin bütünlüğü ve devamına katkıda bulunuyorsa, fonksiyoneldir. Vakıf kurumu da İslâm toplumlarının vucuda getirdikleri değerler ve normlar çerçevesinde toplumsal sistemin devamlılığını sağlayan çok yönlü bir yapı hüviyetindedir.

İslam'ın ortaya çıkışıyla, kendi dinamikleri ve değerler silsilesi yoluyla oluşturulan toplum modeli, kendi kurumlarını üretmek, evrensel bir sistem örmüştür. Toplumun dikey ve yatay ilişki sistemi neticesinde ortaya çıkan farklılıklar ya da toplumsal şartların dayattığı farklılaşmalardan doğan zorunluluklar, toplumun yedek veya özel kurumları tarafından normalize edilmiştir. Yani toplumsal sistemin üzerinde şekillendiği "**dünya gö-**

**rüşü**", yerine getirilmesi gereken işlevleri icra edecek kurumları üretebilmiştir. İslâm dışı toplumsal düzenlerde görülen, sosyal, ekonomik ve kültürel yapıların ürettiği dengesizlikler ve çelişkiler, ilgili toplumlarda doğal bir durum ve "**olgu**" olarak ele alınıp, problemin "**tarihsel süreçleri**" ya da "**diyalektik**" sorumluluklara havale edilmesi, benzer kurumların ortaya çıkışını engellemiştir. Toplumun çeşitli zümrelere, kastlara ve sınıflara toplumsal yapılarda ayrıldığı bir biriyle "**barışık**" olmanın, insancıl bir toplumsal düzen kurmanın imkanının olması mümkün değildir. Bu toplumlarda ortaya çıkan ve her sınıfın ya da kesimin "**hakları**" nı korumak ve kollamak üzere ihdas edilen kurumlar, sonuçta barışın, huzur ve güvenin tesisi yerine, çatışmaların ve sıkıntıların temel sebebi olmaktadır. Çünkü mevcut anormal durumun oluşmasını ve çelişkilerin doğallığını ilgili toplumların "**dünya görüşü**" beslemektedir. Çünkü, modern toplumlarda sosyal ilişkileri düzenleyen temel öge, "**bireysel çıkar**" ilişkisidir.

Vakıf kurumunun İslâm toplumlarında yerine getirdiği işlev ise, kişisel çıkar veya kâr sağlamak değil, "**hayra**" matuf bir özel sektördür. Vakıf, üretilmiş mal ve hizmetlerin ihtiyaç sahiplerine karşılıksız olarak intikal etmesini sağlayan devamlı ve gönüllü bir kurumdur. Maksudı kâr değil, hizmettir. Şayet, vakıf işletmelerinden elde edilen belli bir gelir var ise, bu gelirler, hayır hizmetleri dışında, vakıf işinde çalışanların ücretleri veya hizmet alanlarının geliştirilmesi için kullanılabilir.

(12) Talcott Parsons, *The Social System*, Routledge and Kegan Paul, 1967, s. 39.

(13) Alain Touranie, *Modernliğin Eleştirisi*, Yapı Kredi Yay., İst. 1994, s. 75.

(14) Ayn Rand, "*Kapitalizm Nedir?*" Yeni Forum, C.11, 1990, s. 69 vd.

Toplum içindeki güçsüzlerin, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya çıkan vakıfların, İslam toplumlarının tarihi içinde, çok yönlü işlevler gördüğünü biliyoruz. Bu çok yönlülük, devletin ve toplumun zaman içinde gösterdiği gelişim çizgisine uygun olarak, çeşitli ihtiyaçlar ve oluşumlara göre hizmet alanının genişlemiş olmasıdır.

Geleneksel devlet anlayışı ve uhdesinde bulunan görevler farklı olduğundan, bugün devletin görevleri arasında sayılan pekçok altyapı ve sosyal, kültürel hizmetler sivil toplum kurumları yani vakıflar tarafından deruhde edilmekteydi. Devletin iç ve dış siyasetini, ekonomik yapısını, ulaşım, sosyal ve kültürel hizmetlerini vakıflardan ayrı düşünmek mümkün değildir.

### 1- Vakıfların Siyasî, Askerî ve Ekonomik Fonksiyonları

Özellikle, kültür ve medeniyet tarihimizde önemli ve seçkin bir yeri olan Osmanlı devletinde, siyasi çatı yani devlet, insanların eğitim ve sosyal güvenliğinden, ekonomik ve ticarî faaliyetlerden doğrudan sorumlu değildir. Gelişen vakıf sistemi sayesinde kamu hizmetinin tamamına yakını devlet bütçesinden tek kuruş harcamadan, hayırsever insanların katkılarıyla kurulmuş vakıf müesseseleri tarafından görülmekteydi. Devletin aslı görevi, kamu düzenini ve tebanın can ve mal güvenliğini sağlamak, sınırları korumak, devlet düzeni içerisinde "ilâ'yı kelimetullah"ı gerçekleştirmek yani Allah'ın mesajlarını insanlara ulaştırmaktır. (15)

Mesela, devletin savunma ile ilgili, kurduğu hudut teşkilatlarında, sadece askerler bulunmuyordu. Askerlerin yanında, gazidervişler de hem savunma hem de İslam'ı daha ötelere götürme, yayma gayreti için sınırlarda yaşamaktaydılar. Dolayısıyla İslam fe-

tihleri sadece toprak kazanma ve sınırları genişletme değil, esasen İslama, inanan insan sayısını arttırarak, bütün insanlığın dünya ve âhiret saadetini temin için yapılmaktaydı. İslam'ın cihad mefkuresini besleyen dinî ve kültürel faaliyetler de sınır boylarında yoğunlaşmaktaydı. Hemen hemen bütün Türk fetihleri, büyük ölçüde mistik boyutu yoğun olan gazidervişler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. İslam devlet adamları ve zenginlerin kurduğu vakıflar, sınır boylarında sıralanan çok fonksiyonlu tekke ve zaviyeleri, ribatları, kaleleri korumuşlar ve ideal insan, ufuk insan olan hak dostlarını varlıklarının güvencesi olarak görmüşlerdir. Mesela, Ribat kelimesi, terim olarak, "**ka-firlerle cihada hazır bulunan süvarilerin atlarını bağlayacakları yer**" anlamına gelmektedir. (16)

İslam orduları için önce ileri bir karakol vazifesi gören bu vakıf kurumları, aynı zamanda, seyahat ve ticaret için tehlikeli sayılan yerlerde kervansaray tesis edilmekte ve devlet tarafından da desteklenmekteydi. Bazı zaviyelerin تنها yerlerde, mamur bir konak gibi hizmet gördüğü, imaretli, kervansaraylı şekillerinin mevcut olduğu bilinmektedir. Bu sayede ticaret ve seyahat büyük çapta güven altına alınmaktaydı. (17)

Tekke ve zaviyelerde kümelenen gönül erleri dediğimiz mutasavvıflar, hem asker, hem de işahibi erenlerdir. Bunlar, bir yandan, devletin siyasal ege-menliğinin gelişmesi ve devlet düzeninin sağlanması alanında, diğer yandan sosyal hayatın çeşitli sıkıntılara karşı toplumsal düzenin kurulmasında önemli rol almışlardır. Mesela, Moğol istilası sırasında Hz. Mevlana'nın gösterdiği gayret çok önemlidir. (18)

Vakıfların ülke ticaretine ve ekonomik hayatın gelişmesine de olumlu etkileri olmuştur. Hemen bütün şehirlerde vakıf ticaret hanları mev-

cuttur. Şehirlerarası yollara önemli stratejik mevkilere kervansaraylar yaptırılarak sürekli işler halde tutulmuş, böylece yolcu ve tacirlere yol güvenliği ve konaklama imkanı sağlanmıştır. Kervansarayların vakfiyelerinden, buralara yerli, yabancı, erkek, kadın, hür, köle, müslim, gayri müslim herkesin kabul edildiğini; yollara yiyecek, ilaç hatta ayakkabı sağlandığını, hayvanlara bakıldığını anlıyoruz. Ücretsiz hizmet sunan kervansaraylar, bânilerinin vakfı olan gelirleriyle bu fonksiyonlarını yüz yıllar boyu sürdürmüşlerdir. (19)

Yine dünya askerlik tarihinde çok büyük bir yeri olan, Osmanlı devletinin askeri gücünün çekirdeğini teşkil eden Yeniçeri ocağı, gerek teşkilat yapısı, gerekse işlevleri açısından incelenmesi gereken kurumdur. Buna bağlı olarak, askeri gücün diğer kısımlarını teşkil eden, tımarlı sipahiler ve diğer birlikler, bir yönüyle ekonomik sistemle bağlantılı, bir yönüyle de dinî, ahlâkî boyutu olan yapılardır. Ayrıca Yeniceri ocağının Hacı Bektaş Veli'nin manevi kontrolü altında kurulduğu unutulmaması gereken bir husustur. Vakıf kurumlarının bu birliklerin donanımı ve çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması noktasında pekçok görevler üstlendiği bilinmektedir.

Bu konuda vakıf karakterli bir başka oluşum olan Ahilik teşkilatı, Anadolu'nun şehir ve köylerinde büyük vazifeler gören yapılardandır. Gündüz işlerinin başında, akşamları zaviyelerinde toplanan Ahiler, buldukları yerlerde üretilen malların kalite kontrollerini yapmakta, çevrenin yoksul, hasta ve yaşlılarını korumakta, yol, su, kaldırım gibi imar ve onarım hizmetlerini görmektedirler. Ayrıca devlet idaresinin zayıfladığı, anarşinin baş gösterdiği zamanlarda şehirlerin idaresini ellerine alıyorlar ve eski idareden yeni idareye geçişin büyük bir sarsıntıya meydan ver-

memesini sağlıyorlardı. Böyle bir teşkilatın anarşi dönemlerinde nasıl bir kuvvet ve ehemmiyet kazanacağı meydandadır. İdarî teşkilatın gelişmemiş olduğu o devirlerde, küçük kasabalarda en mühim mahalli yönetimi temsil edenler yine Ahilerdi. (20)

## 2- Vakıfların Eğitim ve Öğretim Alanındaki Fonksiyonları

İslam dininin eğitim ve öğretime verdiği değer, daha ilk devirlerde Dar'ül Erkam ile başlayan belli bir kurumlaşmayı doğurmuştur. Diğer İslam devletlerinde olduğu gibi, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde de vakıf karakterli pekçok kurum bu gayeye matuf olarak tesis edilmiştir. Sıbyan Mektepleri ve Medreseler bunun en güzel örnekleri idi. (21)

Selçuklular döneminde Sultan Alparslan'a ve Melikşah'a vezirlik yapmış olan büyük devlet adamı Nizamülmülk'ün büyük masraf ve gayretlerle kurduğu Nizamiye Medreseleri, fonksiyonu ve etkileri ile haklı bir şöhrete sahiptir. Çünkü, bu müesseseler zamanın en güzel ve verimli eğitim ve öğretim kuruluşlarıdır. Mesela, İmam-ı Gazali, bu medreselerin hocalarındandır. Hatta bazı yönlerden de günümüzdeki kurumlaşmadan daha ileri bir konumu

(15) Nazif Öztürk, "Toplum Devlet İlişkilerinde Vakıfların Yeri", 2. Vakıf Haf. (3-9 Aralık 1984) Tebliğler ve Konuşmalar, Ank., 1985, s. 32 vd.

(16) Nazif Öztürk, a.g.m., s. 32

(17) Osman Çetin, a.g.m., s. 204

(18) Mehmet Önder, *Mevlâna*, 1001

(19) Osman Çetin, a.g.m., s. 205-206.

(20) M. Fuat Köprülü, *Osm. İmp. Kuruluşu*, Ötüken, İst. 1982, 156; Gen. Bil. İçin Bkz: Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, S.Ü. Yay, Konya 1982.

(21) H. Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu*, Ankara 1987, s. 7 vd.

vardır. Bu örneğe bağlı olarak Osmanlı döneminde de, pekçok Anadolu şehrinde ve ülkenin diğer bölgelerinde medreseler kurulmuştur. Bu kurumlar, ilköğretimden, yüksek seviyede ihtisaslaşmaya kadar her alanda ve bilim dalında eğitim ve öğretim hizmeti görmüşlerdir. Bunların hemen hepsi yatılı olarak düzenlenmiş ve bu ilim yuvalarından dünya çapında büyük ilim, fen ve sanat adamları yetişmiştir. Ayrıca medreselerdeki "Cer" sistemiyle, bilgi ve birikim belli zaman dilimlerinde (özellikle ramazan ayında) toplumun diğer kesimlerine ulaştırılmıştır. Bir manada, yaygın eğitimi gerçekleştirmişlerdir.

Günümüzde olduğu gibi, o dönemde de eğitim ve öğretim hizmetlerinin yürütülmesi için, sadece bina yapmak yeterli değildi. İşte bu alandaki diğer harcama kalemleri için gerekli olan ihtiyaçları vakıflar karşılamaktaydı. Başta müderrisler olmak üzere, medreselerdeki görevli öğretim ele-manları ve diğer hizmetlilerin maaşları, öğrencilerin harçlıkları, kitap ve kırtasiye giderleri, iâşe ve ibateleri, binaların her türlü bakım ve onarımı için gerekli kaynaklar vakfedilen han, hamam, dükkan, ev, değirmen ve çiftlik gibi akarlarla; ayrıca hayırseverlerin yardımlarıyla sağlanıyordu. Bu dönemde verilen eğitim ve öğretimin karakteri, araçları ve imkanları günümüzle mukayese edilecek olursa, hala geçmişte ulaşılan seviyeyi yakalayamadığımız söylenebilir.

### 3- Vakıfların Sosyal ve Kültürel Fonksiyonları

Ülkemizde idarî alanda, örgütlenme düzeninin 1856 yılında değiştirilmesi ve yeni düzenlemeye gidilmesinden önce, bugün idari mekanizmada devlet bakanı, bakan, meclis, vilayet, kaymakamlık ve belediye gibi birimlerin yap (ama) dışı pekçok sosyal hizmeti vakıflar karşılamaktaydı. Bunları hizmet alanları

itibariyle sıralayacak olursak, karışımıza şöyle hizmet ağı çıkmaktadır:

Bazılarını daha önce zikretmekle beraber, konunun ehemmiyeti açısından tekrar pahasına da olsa, sıralamaya çalışalım. Su kanalları, su kemerleri, çeşmeler, sebiller, kuyular, hamamlar, tamamen vakıf kuruluşlarıydı. Fakirlerin parasız yıkandıkları hamamlar mevcuttu. Sebillerde buzlu su, hatta şerbet dağıtılırdı. Yol, kaldırım ve köprü yapımını vakıflar sağlıyordu. Bazı hayır sahipleri kurdukları vakıflarla "kandilciler" tutuyor, yine vakıf gelirleriyle kandil ve yağ alarak, sokakları aydınlatıyorlardı. Sokakların temizlenmesi ve umumî helalar için vakıflar kurulmuştu. Güvenlik açısından gece bekçilerinin ücretleri vakıflardan ödeniyordu. Vakıf hastanelerde her din ve ırktan insan tedavi ediliyor, ilaç veriliyor, doktor temin ediliyordu. İmaretlerde yoksullara her gün bir iki öğün yemek veriliyordu. Öyleki, İstanbul'daki imaretlerde bir günde otuzbin kişiye yemek dağıtılıyordu. Fakir kızların çeyiz ve düğün masrafları çeşitli vakıflardan karşılanmaktaydı. Hatta, bazı şehirleri bile vakıflar kuruyordu. Nevşehir böyle kurulan şehirlerden biridir. (22)

Bu hizmetlerin görülmesi esnasında, çeşitli alanlarda işsizliği önleme ve yeni istihdam imkanları yaratma vakıfların işlevlerindendi. Böylece vakıflar, bir yandan binlerce görevliye maaş ödüyor, öte yandan yüzbinlerce insana hizmet görütüyordu. Ayrıca, vakıf gelirleriyle, gelir dağılımındaki dengesizlik asgariye indirilirken, yine aynı sebebe bağlı olarak ortaya çıkabilecek sosyal patlamalar da önlenmiş oluyordu.

(22) Osman Çetin, a.g. md., s. 205

Bütün bu sayılanların dışında, vakıfların kültür hayatına da önemli katkıları olmuştur. Başta büyük sanat değeri olan mimarî âbideler olmak üzere, hat, taş, ağaç ve maden işçiliği, tezhip, çini, kitap, cilt, ebrû gibi değişik sanat dallarında üretilmiş vakıf şaheserleri, şehirleri, kütüphane ve müzeleri doldurmaktadır. Vakfiyelerin dil, kültür, tarih, hukuk ve iktisat tarihi, sosyoloji hatta folklor açısından taşıdığı önem ise, ayrıca hatırda tutulması gereken bir husustur. (23)

Sonuç olarak, herşeyi ile bize özgü bir dünya görüşünün ürettiği insan, tabiat ve toplum anlayışının yansımaları olan ve başka hiçbir toplumun hayatında görülmeyen vakıflar ve hizmet alanları, İslam'ın toplumumuza kazandırdığı "gönül genişliği" ve Allah rızası için, bu gö-nüle, tüm insanlığı sığdırma idealinin tezahürleridir.

---

(23) Osman Çetin, a.g. md. s. 205-206

